

Henryk Damian Wojtyska

Józef Garampi i początki studiów nad dziejami polskiej nuncjatury

Studia Theologica Varsaviensia 26/2, 189-207

1988

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

HENRYK DAMIAN WOJTYSKA

JÓZEF GARAMPI I POCZĄTKI STUDIÓW NAD DZIEJAMI POLSKIEJ NUNCJATURY

Początek zainteresowań historią nuncjatury apostolskiej w Polsce wiąże się zasadniczo z funkcjonowaniem tej instytucji. Już od 2 poł. XVI w. sami nowomianowani nuncjusze zaczęli zbierać materiały dotyczące poczyną i problemów, z jakimi musieli się parać ich poprzednicy. Chodziło o wykorzystanie ich doświadczeń i wiedzy, jaką zdołali zebrać o Polsce, jej ludziach, prawach i instytucjach. W ten sposób zaczęto włączać w relacje końcowe z pobytu w Polsce okrucy wiadomości o poprzednikach i ich pracach. Krótki zarys genezy stałej nuncjatury w Polsce i misji Alojzego Lippomana (1555—1557) podał w swej obszernej relacji Juliusz Ruggieri (1566—1568)¹ a jego następcy w swoich relacjach — a czasem także i w depeszach² — wciąż do tych informacji dorzucali nowe szczegóły. Dużo cennych danych o działalności wybitniejszych nuncjuszów w Polsce podawali ich biografowie, zwłaszcza jeśli sami byli uczestnikami ich poselstwa, jak Antonio Maria Graziani, autor żywota nuncjusza Jana Commendonego (1563—1656)³. Bardzo cenne opisy przebiegu misji legatów Hipolita Aldobrandiniego (1588—1589) i Henryka Gaetaniego (1596—1597) pozostawili ich sekretarze Antoni Martinelli⁴ i Jan Pa-

¹Zob. *Relacje nuncjuszów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690*, wyd. E. Rykaczewski, t. 1, Berlin—Poznań 1864, s. 190.

²Por. list Krzysztofa Masini do kard. Virginusza Orsini, Warszawa 9 IX 1667. Autogr. Rzym, Archivio Capitolino, Arch. Orsini, rkps S. 225 (1667/0467), cfr. *Elementa ad fontium editiones*, t. 7, ed. W. Wy-chowska de Andreis, Romae 1962, s. 112.

³Zob. *De vita Joannis Francisci Commendoni Cardinalis libri IV*, Parisiis 1669. Opis nuncjatury w Polsce znajduje się w księdze II, rozdz. VI—XVII (s. 108—210).

⁴Zob. V. Meysztowicz, *Antoni Martinelli relatio de Hippoliti Aldobrandini legatione ad Sigismundum III regem Poloniae*, „Antemurale”, 12 (1968), s. 29—42.

weł Mucante.⁵ Szczegółowe itinerarium nuncjusza Jana Torresa (1645—1652) sporządził jego audytor Jakub Fantuzzi.⁶ Elementy do historii nuncjatury podaje także *Vademecum pro nuntiis*, napisane ok. 1670 r. przez nuncjusza Galeazza Marescottiego.⁷ Wspomnieć jeszcze można o dziennikach sekretarza nuncjatury Andrzeja Santacroce (1690—1696) Jana Chrzyciela Faggioli⁸ oraz nuncjusza Józefa Garampiego (1772—1776)⁹.

Wszystkie te prace były jednak tylko źródłowymi przyczynkami do dziejów nuncjatury w Polsce. Systematyczne, w ścisłym tego słowa znaczeniu naukowe studia nad jej historią zapoczątkował dopiero Józef Garampi (1725—1792). Erudyta odznaczający się niezwykłą pracowitością, miłośnik ksiąg i starych dokumentów, prefekt Tajnego Archiwum Watykańskiego w latach 1751—1772, nuncjusz apostolski w Warszawie (1772—1776) i Wiedniu (1776—1785), mianowany kardynałem 14 II 1785 r., był autorem nie tylko sławnego inwentarza spraw kościelnych dla całego chrześcijaństwa, zwanego *Schedario Garampi* (przechowywanego w Archiwum Watykańskim), stanowiącego wstępną fazę do — nie zrealizowanej, niestety — kolosalnej encyklopedii pt. *Orbis Christianus*,¹⁰ lecz także nie zrealizowanego i nie dosyć studiowanego *Prospetto del codice diplomatico di Santa Sede*, projektu publikacji dokumentów Stolicy Apostolskiej dla poszczególnych krajów katolickich, obliczonego na 43 tomy, z których ósmy miał obejmować Polskę.¹¹

⁵ Zob. J. W. Woś, *Il diario di viaggio in Polonia di Giovanni Paolo Mucante, maestro di cerimonie del Card. Legato Enrico Gaetani*, „Annali della Scuola Normale Superiore de Pisa”, Serie 3, Quaderno 3 (1973), s. 605—613.

⁶ Znajduje się ono w Archivio di Stato w Rzymie, Archivio Santacroce, rkps 75.

⁷ Zob. *Vademecum pro nuntiis apostolicis in Polonia a Galeazzo Marescotti, nuntio apostolico c.a. 1670 exaratum*, ed. A. Kakowski, Petropoli 1912.

⁸ Jego własnoręczny diariusz za czas od 17 VI 1690 do 16 VI 1690 r. znajdował się w Bibliotece Riccardiana we Florencji. Zob. A. Przeździecki, *Wiadomość bibliograficzna o rękopismach zawierających w sobie rzeczy polskie, przejrzanych po niektórych bibliotekach i archiwach zagranicznych w latach 1846—1849*, Warszawa 1850, s. 129.

⁹ Znajduje się w AV, Fondo Garampi, rkpsy 69—73.

¹⁰ Zob. I. Ph. Dengel, *Sull Orbis Christianus di Giuseppe Garampi*. W: *Atti del II Congresso Nazionale di Studi Romani*, t. 2, Roma 1931, s. 497n.

¹¹ Szkic tego projektu znajduje się w AV, Nunziatura di Polonia, rkps 395, fasc. IV (bez foliacji). Zbiór odpisanych do niego bull papieskich dla Polski w AV, Nunz. di Polonia, rkps Addit. 1, fasc. I—II.

Ten to Garampi, zaraz po przybyciu na swą placówkę do Warszawy we wrześniu 1772 r., nie tylko zaczął porządkować archiwum nuncjatury¹², ale także zbierać „horis subcisivis” materiały do jej historii. Zadania, jakie sobie w tej mierze postawił, były dwa:

1) Sporządzenie dla siebie i następców encyklopedycznego wykazu podstawowych wiadomości o Polsce i o sprawach, z którymi — „pro utilitate Romana” — mieli nuncjusze normalnie do czynienia w trakcie wypełniania swojej misji. „Sądziłem bowiem — pisał — że łatwiej będzie i zręczniejsz apokryzjariuszom papieskim w Polsce załatwiać sprawy Kościoła, jeśli będą mieli pod ręką dokładną o rzeczach przeszłych informację”¹³. Gros materiału do tego opracowania spodziewał się znaleźć w samym archiwum nuncjatury. Niestety, zbiory korespondencji nuncjuszów zaczynały się w nim dopiero od 1760 roku, a księgi wpisów akt spornych i łask od 1578 r. Jedyne źródło informacji o sprawach i sposobach ich załatwiania przez poprzedników stanowił tom skopiowanego ręką późniejszą *Vademecum pro nuntiis* Marescottiego z dopisanymi na końcu drobnymi dodatkami nuncjuszów Mikołaja Spinoli (1707—1712), Hieronima Archinto (1720—1721), Kamila Paolucci (1728—1738) i Antoniego Visconti (1760—1766).¹⁴ Od niego więc zaczął lekturę i sporządzanie wypisów, by przejść następnie do zachowanej korespondencji Viscontiego i w końcu akt sądowych i spisów udzielonych przez poprzedników łask i dyspens. Równocześnie wgłębiał się w dostępną mu w języku łacińskim literaturę polską: zbiory praw państwowych i kościelnych (Statuty Wężyka), kroniki Galla, Kromera, Heidensteina, Nakielskiego, *Epistolae historico-familiares* Andrzeja Chryzostoma Załuskiego i innych. Wielkim odkryciem stały się dla niego *Annales* Długosza, wydane w Lipsku 1712 roku. Robił sobie z nich szczegółowe wypisy, podziwiając kompetencję i na wskroś nowoczesną (na owe czasy) metodę badawczą ojca historii Polski („quem vere parentem historiae Polonicae pronuntiare non dubito”), którego klasy mogą Polakom zazdrościć inne narody.¹⁵

¹² Zob. V. Meysztowicz, *De Archivo Nuntiaturae Varsaviensis quod nunc in Archivo Secreto Vaticano servatur*, Vaticani 1944, s. 45.

¹³ Z dedykacji dla papieża Piusa VI dzieła pt. *Index rerum* (zob. niżej), AV, Indice 190 k. 4v.

¹⁴ Tamże, k. 8r. *Vademecum* stanowi dzisiaj w AV rękopis nr 1 Archiwum Nuncjatury Warszawskiej.

¹⁵ AV, Indice 190 k. 9r—v. O bardzo poważnym potraktowaniu przez Garampiego dostępnej literatury polskiej, na podstawie której zamie-

Braki w dokumentacji na miejscu uzupełniał Garampi korespondencyjnie, prosząc swoich dawnych współpracowników w Archiwum Watykańskim o dokonywanie kwerend wskazanych materiałów, zwłaszcza w registrach bull i dziale *Nunziatura di Polonia*.¹⁶

Pracę nad zbieraniem materiałów do zamierzonego dzieła prowadził nuncjusz przez cały czas trwania swego poselstwa w Polsce. Przerwał je w kwietniu 1776 r., z powodu przeniesienia na placówkę wiedeńską. Nie zdażył wykonać odpisów ze wszystkich materiałów, jakie miał w Warszawie. Lekturę ksiąg łask z nuncjatury przerwał na roku 1755, ksiąg sądowych trybunału nuncjuszów na roku 1622, roczników Długosza na roku 1430.¹⁷ Wypisy z dwu pierwszych źródeł posiadają szczególną wartość, ponieważ oryginalne księgi, z których je kopiowano, zostały w czasie ostatniej wojny zniszczone przez Niemców.

W Wiedniu nie poddał się Garampi pokusie rozpoczynania podobnej pracy dla nuncjatury przy cesarzu. Przez dwa lata porządkował i redagował swoją encyklopedię polską. Powstał w ten sposób w 1778 r. czterotomowy rękopis, zatytułowany *Index rerum praecipue ecclesiasticarum Regni Poloniae, Magni Ducatus Lithuaniae, nec non provinciarum adjacentium, quas Josephus Garampius, Archiepiscopus olim Berytensis et Episcopus Montis Falisci et Corneti, dum in eodem Regno Apostolicae Sedis munere fungeretur, horis subcisivis ex Tabulariis Pontificiis Almae Urbis et Nuntiaturae Polonicae atque ex pluribus scriptoribus excerptis, collegit, alphabetico ordine digessit atque usui suorum in officio successorum dedicavit, Anno Domini MDCCLXXVI, sedente Ss.mo Domino Nostro Pio VI, Pontifice Maximo, Pontificatus sui anno II*. Rękopis ten został, przed wysłaniem do kancelarii nuncjusza Archettiego do War-

rzał opracować zarówno polską część *Orbis Christianus*, jak i *Indeks rzeczy polskich*, świadczy katalog jego biblioteki, w której działy „Historiae episcopatum Poloniae” i „Historia Poloniae” liczyły razem 172 pozycje książkowe, nie licząc licznych dzieł Polaków (Hozjusz, Sokółowski, Karnkowski i inni), które znalazły się w innych działach. Zob. Marianus de Romanis, *Bibliothecae Josephi Garampii Cardinalis catholici, materiarum ordine digestus et notis bibliographicis instructus*, t. 4/1, Romae 1796, nry 9906—9918, 13320—13478. Egzemplarz *Annales Długosza*, określony jako „elegans”, został wyceniony na 5 dukatów (tamże nr 13339).

¹⁶ Zob. wykaz („Siglae”) cytowanych na początku *Indeksu źródeł i literatury* (AV, Indice 190 k. 12r—18r).

¹⁷ AV, Indice 190 k. 10v.

szawy,¹⁹ bardzo starannie przepisany i w dwu tomach in folio, pięknie oprawionych, przesłany wraz z dedykacją w 1780 r. papieżowi Piusowi VI.¹⁸

Dzieło to, liczące w rękopisie przeznaczonym dla papieża łącznie 2197 stron, stanowi dowód nie tylko wielkiej odwagi i pracowitości, z jakimi Garampi je podejmował i wykonywał,²⁰ lecz także godnej podziwu erudycji autora, który w „wykrojonych” z innych zajęć godzinach, zdołał złożyć wprost ze źródeł, w większej części archiwalnych, całą encyklopedię (układ tematów jest alfabetyczny) wiedzy o polskich instytucjach kościelnych i państwowych w kontekście historycznym. Takie hasła, jak *Comitia*, *Cracovia*, *Dissidentes*, *Scholae*, *Stanislaus Poniatowski*, *Synodus*, były — w kontekście ówczesnej nauki — opracowaniami ultranowoczesnymi. Są w *Indeksie* sub voce także bardzo syntetyczne informacje o poszczególnych nuncjuszach, wymienianych i cytowanych również w wielu hasłach rzeczowych. Najcenniejsze jest jednak samo hasło *Nuntii Apostolici*.²¹ Zaczyna je Garampi od definicji posła papieskiego, następnie daje krótką historię nuncjatury polskiej. Zaczynając od postulatu kapituł katedralnych, w którym kanonicy polscy żądali w 1556 r. od papieża Pawła IV utworzenia stałej reprezentacji papieskiej w Polsce,²² koncentruje się na takich zagadnieniach, jak organizacja nuncjatury w jej rozwoju historycznym, protokół dyplomatyczny, rezydencja etc. Druga część hasła (s. 1337—1356) jest poświęcona bardzo szczegółowemu omówieniu historycznego rozwoju uprawnień i przywilejów nuncjuszów papieskich w Polsce. W sumie, hasło to i cały *Index* z licznymi referencjami ze źródeł wytworzonych przez nuncjaturę, lub do niej się odnoszących, stanowi pierwszą w dziejach, i od razu bardzo udaną, próbę naukowego opracowania dziejów szeroko pojętej dyplomacji papieskiej w Polsce. Nie mają takich opracowań inne narody. Nie miały szczęścia goszczenia u siebie nuncjuszów-historyków, którzy by, jak

¹⁸ Dzisiaj znajduje się w AV, Archivum Nuntiaturae Varsaviensis, rpsy 2—5.

¹⁹ Obecnie udostępniany w sali konsultacyjnej AV, Indici, 190, 191.

²⁰ „Animus, quo illud suscepi, audax erat, diligentia assidua”. Dedykacja, AV, Indice 190 k. 4v.

²¹ *Index*, t. 2. s. 1329—1356 (AV, Indice 191 k. 96v—110r).

²² Memoriał kapituł znał Garampi z rękopisów pozostawionych przez nuncjusza Alojzego Lippomana (1555—1557). Został wydany w roku 1864 przez Rykaczewskiego (*Relacje* I s. 48—49). Por. H. D. Wojtyńska, *Papiestwo—Polska 1548—1563. Dyplomacja*. Lublin 1977, s. 49.

Garampi, traktowali naukę na równi z zadaniami dyplomatycznymi.

2) Sporządzenie chronologicznego opracowania historii poszczególnych nuncjusów w Polsce. — W dedykacji *Indeksu* dla Piusa VI pisze Garampi w 1780 r.: „Będzie jeszcze inne dzieło moich lukubracji, w którym podam wykaz i dokonania wszystkich apokryzjariuszy Stolicy Apostolskiej, jacy od początków chrześcijaństwa w Polsce aż do naszych czasów wypełniali to zadanie. Obecnie redaguję je w godzinach wyrwywnych z innych zajęć, którymi jestem obciążony. Także to nowe dzieło, gdy zostanie przepisane na czysto, będzie dedykowane Waszej Świątobliwości”²³. Opracowanie to musiało być już wtedy bliskie ukończenia, gdyż bardzo krótkie hasła poświęcone poszczególnym nuncjuszom w *Indeksie* kończą się odniesieniem do *Synopsis*. Jej zamierzony tytuł znajduje się w imponującym i na wskroś nowoczesnym wykazie bibliograficznym, umieszczonym na początku *Indeksu: Synopsis Legatorum et Nuntiorum Apostolicorum in Polonia*. A pod tym wyjaśnienie, że „jest to dzieło przez nas sporządzone w dwu tomach przeznaczonych dla Archiwum Nuncjatury. Opisane są tam ich dzieje od roku 964 do dnia dzisiejszego”²⁴. Jednak, mimo zapewnień autora, że w 1780 r. dzieło to było już prawie gotowe, nikt *Synopsis* do dzisiaj nie miał w ręku. Nie korzystali z niej na pewno (błędy, których nie ma w materiałach zebranych przez Garampiego) autorzy dwu najstarszych katalogów legatów i nuncjusów apostolskich w Polsce: Sebastian Ciampi²⁵ i Aleksander Przezdziecki.²⁶ Ten ostatni miał wpraw-

²³ „Erit et aliud lucubrationum mearum opus, quo series ac res gestae omnium retro Apocrysiariorum Apostolicae Sedis, qui ab initio religionis christianae in Polonia ad nostram usque aetatem provinciam administrarunt, explicantur; quod nunc secundis curis, horis subcisivis recognoscere non praetermitto; atque hoc ipsum novum opus, postquam in nitidiorem formam fuerit redactum, illud etiam Sanctitati Vestrae consecrabo”. AV, Indice 190 k. 6r.

²⁴ „Opus a nobis digestum e in duo volumina dispertitum, Archivo Nuntiaturae eiusdem consecratum, quo res gestae eorum ab anno 964 ad hodiernum diem describuntur”. AV, Indice 190 k. 17v. Zob. wyżej, przypis 16.

²⁵ Sebastiano Ciampi, *Nunzii, Cardinali Legati e Commissarii Papali ai Re di Polonia ed Ambasciatori di questi ai Papi per affari ecclesiastici*. W tegoż: *Bibliografia critica delle antiche reciproche corrispondenze... dell'Italia colla Russia, colla Polonia ed altre parti settentrionali*, T. 2, Firenze 1839, s. 9—116.

²⁶ A. Przezdziecki, *Spis chronologiczny legatów i nuncjusów Stolicy Apostolskiej w Polsce*, w tegoż: *Wiadomość bibliograficzna s. 164—170*,

dzie — według Teodora Wierzbowskiego — otrzymać „ab Archivi Vaticani direttore, ut ipse dicit, quandam seriem nuntiorum”, którą opublikował w dodatku do swej *Wiadomości bibliograficznej*,²⁷ ale z tekstu samego Przeddzieckiego, wynika, że nie była to jednak *Synopsa* Garampiego, lecz tylko jego „inwentarz rzeczy polskich”, a więc *Index*.²⁸ Na korzystanie z *Synopsy* powołuje się natomiast autor trzeciego z kolei katalogu nuncjuszów polskich, Paweł Fabisz, który miał ją widzieć w zbiorach Archiwum Nuncjatury Warszawskiej, przechowywanych do roku 1859 jako depozyt w gmachu nuncjatury w Wiedniu. Miała tam stanowić cały dział szósty tego depozytu.²⁹ Sam jednak Fabisz przyznaje na innym miejscu, że do archiwum tego nie został wpuszczony,³⁰ a błędy powtórzone za Ciampim dowodzą, że *Synopsy* nie miał w rękę. Jeśli jednak znajdowała się ona naprawdę w depozycie wiedeńskim, który w 1859 roku przewieziono do Rzymu, to dalsze jej poszukiwania należało prowadzić w Archiwum Watykańskim. Tak rozumował autor czwartego wykazu nuncjuszów polskich, Teodor Wierzbowski. Jeszcze przed otwarciem archiwum dla studiujących, zwrócił się on w 1880 r. do kard. Hergenröthera z prośbą o udostępnienie mu *Synopsy*. Otrzymał odpowiedź że nic takiego w zespole Archiwum Nuncjatury Warszawskiej nie ma. Udostępniono mu natomiast *Index*, z którego wypisał wszystkich legatów średniowiecznych oraz nuncjuszów, i po uzupełnieniu (przeważnie nie prawdziwymi) danymi z Ciampiego, Przeddzieckiego i Fabisza oraz udokumentowanymi informacjami z *Monumenta Poloniae Historica* i *Vetera Monumenta Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae*,³¹ opublikował ten materiał jako własną *Synopsis* w dwu seriach: alfabetycznej i chronologicznej.³²

Po otwarciu Archiwum Watykańskiego w 1881 r. intensywnie szukali *Synopsy* Garampiego uczestnicy Ekspedycji Rzymskich

²⁷ T. Wierzbowski, *Synopsis legatorum a latere, legatorum natorum, nuntiorum ordinariorum et extraordinariorum, internuntiorum, delegatorum, commissariorum, collectorum...apostolicorum in Polonia terrisque adiacentibus*, Romae 1880 s. 7.

²⁸ Przeddziecki, *Wiadomość bibliograficzna*, s. 3; na s. 31—36 szczegółowy opis *Indeksu*.

²⁹ P. Fabisz, *Wiadomość o legatach i nuncyuszach apostolskich w dawnej Polsce (1075—1865)*, wyd. 2, Ostrów 1866, s. 2 (wykaz wykorzystanych źródeł); zob. też s. 130.

³⁰ Tamże, s. 130.

³¹ O wartości tego drugiego dzieła dla studiów nad dziejami nuncjatury polskiej zob. niżej.

³² Zob. wyżej, przypis 27.

Akademii Umiejętności z Krakowa. Bronisław Dembiński stwierdził, że jej „w Archiwum nie ma”³³. Dopiero Władysław Abraham, który w 1903 r. jako pierwszy z Polaków zaczął penetrować nieuporządkowane *Fondo Garampi*, znalazł pod numerem 31 fascykuł dokumentów, który uznał „właśnie za ową *Synopsis*, albo materiał do jej ułożenia”³⁴. Ale i tym zbiorem nikt się nie zainteresował, nawet jedyny do tej pory badacz nuncjatury Garampiego w Polsce, Maciej Loret. Tajemnica czekała więc na wyjaśnienie aż do naszych dni. Szczegółowe poszukiwania w *Fondo Garampi* i w pochodzących z niego ostatnich i dodatkowych rękopisach działu *Nunziatura di Polonia* dostarczyły tak dużo materiałów do *Synopsy*, że na ich podstawie można pokusić się nawet o zrekonstruowanie poszczególnych etapów jej powstawania.

Inicjatywa opracowania dziejów wszystkich posłów papieskich, nie tylko nuncjuszów, których *Stolica Apostolska* od początku aż do jego czasów wysyłała do Polski, została podjęta przez Garampiego wkrótce po jego przybyciu do naszego kraju, a materiały do realizacji tego pomysłu zbierał razem z materiałami do realizacji tego pomysłu zbierał razem z materiałami do *Indeksu*. Myśl włączenia do tego opracowania także średniowiecznych legatów papieskich zrodziła się prawdopodobnie pod wpływem lektury dzieła Długosza. Świadczy o tym zarówno odwoływanie się do *Annales* przy ich wyliczaniu,³⁵ jak i informacje, jakich udzielał osobom pomagającym mu w poszukiwaniu materiałów o nich.³⁶ Interesujący zestaw źródeł do całości dzieła pozostawił Garampi w postaci dużej ilości małych fiszek, podobnych do tych, które znajdują się naklejone na poszczególnych stronach *Schedario Garampi*.³⁷ Świadczą one, że w pierwszej fazie opracowywania *Synopsy*

³³ Zob. B. Dembiński, *Sprawozdanie z poszukiwań w archiwach i bibliotekach rzymskich*, w: *Scriptores rerum Polonicarum*, t. 12, Cracoviae 1888, s. 45.

³⁴ Wł. Abraham, *Sprawozdanie z poszukiwań w archiwach i bibliotekach rzymskich do dziejów Polski w wiekach średnich za lata 1899—1913*, w: *Archiwum Komisji Historycznej Akademii Umiejętności*, seria II, t. 1, Kraków 1823, s. 21.

³⁵ Zob. materiały do opracowania ich biogramów w AV, *Fondo Garampi*, rkps 31, fasc. I i II, *passim*.

³⁶ Por. odpowiedzi archiwisty watykańskiego Kaliksta Mariniego z 25 XI i 22 XII 1775 r., autografy w AV, *Nunziatura di Polonia*, rkps 391, fasc. I bf.

³⁷ Większość z nich znajduje się w 11 kopertach (jedna zawiera nawet materiały do historii prymasów Polski jako legatów „urodzonych”) w AV, *Fondo Garampi*, rkps 192 bf (część w obwoluście zatytułowanej *Varie notizie per i Nunzi Apostolici in Polonia*).

usiłował on zebrać możliwie wszystko, co o nuncjuszach mówiły źródła drukowane: polskie (dużo wypisów z kronik Piaseckiego i Nakielskiego)³⁸ i obce (wypisy z dzieł Raynalda i Ughelliego).³⁹ Szczególną pomocą służył mu w tej pracy Daniel Janocki i kierowana przez niego Biblioteka Publiczna Żałuskich. Znalazł w niej Garampi także sporo ciekawych informacji rękopiśmiennych, m.in. adnotację o zatwierdzeniu przez nuncjusza Berarda Bongiovanniego (1560—1563) konstytucji synodalnych diecezji wileńskiej.⁴⁰

Jednocześnie z kwerendą w drukach wykonywał Garampi systematyczne wypisy potrzebnych mu informacji z ksiąg archiwum nuncjatury w Warszawie, pracując równocześnie dla *Synopsy* i dla *Indeksu*. Dla pierwszej przeznaczał raczej informacje o itinerariach nuncjuszów, o zasobach pozostawionych przez nich akt oraz o ich współpracownikach. Odzwierciedleniem sposobu zbierania tego typu informacji są sumaryczne wykazy auditorów (sędziów) trybunału nuncjatury⁴¹ i kanclerzy lub sekretarzy poszczególnych nuncjuszów⁴² oraz szczegółowe opisy ksiąg znajdujących się w archiwum.⁴³ Zwłaszcza tę pracę „u siebie” wykonywał Garampi w każdej chwili wolnej od normalnych zajęć nuncjusza. Świadczą o tym przygodne świstki papieru, na których wypisywał owe informacje. Notatka o aktach trybunału nuncjusza Klaudiusza Rangoniego (1598—1606) i o jego audytorze Scypionie Fontana jest napisana nawet na odwrocie listu sekretarza królewskiego Kajetana Ghigiottiego z 18 VII 1775 r., w którym donosi on Garam-

³⁸ P. Piasecki, *Chronica gestorum in Europa singularium*, Cracoviae 1645; S. Nakielski, *Miechovia seu antiquita es monasterii Miechoviensis*, Cracoviae 1634. Zob. AV, Fondo Garampi, rkps 31 fasc. IV/1—3 passim. Por. M. de Romanis IV/1 nr 13380.

³⁹ O. Raynaldus, *Annales ecclesiastici ab anno MCXCVIII, ubi desinit Cardinalis Baronius*, t. 1—15, Lucae 1747—1756; F. Ughelli, *Italia sacra sive de episcopis Italiae... opus singulare*, t. 1—10, Venetiis 1717—1722. Zob. AV, Fondo Garampi, rkps 31, fasc. I—IV passim. Cała informacja o misji nuncjusza Hieronima Rorario (1539—1540) jest oparta w tym rękopisie na dziele Salomona Neugebauera *Historia rerum Polonicarum*, Francoforti 1611 (tamże, fasc. IV/1 k. 35r—v). Książka ta jest cytowana często także w innych programach.

⁴⁰ Zob. AV, Fondo Garampi, rkps 31, fasc. IV/1 k. 53v.

⁴¹ Cfr. *Nomina auditorum Sacrae Nuntiaturae*, AV, Fondo Garampi, rkps 192 bf (2 karty in folio). Zaczyna od Bartłomieja z Malty, audytora kardynała legata Marka Barbo z 1472 r.

⁴² Cfr. *Catalogus Cancellariorum S. Nuntiaturae Apostolicae*, tamże bf, również 2 karty in folio.

⁴³ Zob. AV, Fondo Garampi, rkpsy 31 i 245, passim.

piemu, że jego królewska mość Stanisław August zaprasza go na obiad.⁴⁴

Garampi nie pomijał żadnej okazji zdobycia nowych informacji do swego dzieła. Podróżując po Polsce zatrzymywał się by nie tylko zwiędzać zabytkowe kościoły. Szperał po zakryściach i plebaniach, szukając ciekawych ksiąg i dokumentów. Wypisy z nich trafiały potem do *Synopsy*. „W kościele parafialnym w Zatorze, w diecezji krakowskiej, sam czytałem dokument” odpustowy nuncjusza Zachariasza Ferreriego z 21 czerwca 1521 r. — takich notatek można w dziele Garampiego znaleźć więcej.⁴⁵ Poszukiwania materiałów do historii nuncjatur prowadził nuncjusz także przy pomocy Polaków. W kwietniu 1774 r. obarczył regensa studium franciszkańskiego w Krakowie, o. Idziego Kowalskiego, zadaniem zweryfikowania epitafium nuncjusza Kamila Mentovato (1558—1559), pochowanego w krakowskim kościele tego zakonu (tekst jego płyty nagrobnej znalazł przepisany z błędami w *Monumenta Sarmatiarum* Szymona Starowolskiego)⁴⁶ oraz dokonaniem kwerendy materiałów o nim w tamtejszym archiwum.⁴⁷ Najwięcej jednak nad wyszukiwaniem informacji „sui nuncj di Polonia” natrudził się archiwista watykański Kalikst Marini. Garampi, świadom, że najwięcej dokumentacji, zarówno do *Indeksu*, jak i *Synopsy*, znajduje się w Archiwum Watykańskim, żądał wciąż od niego nie tylko szczegółowych inwentarzy zespołu *Nunziatura di Polonia*⁴⁸ oraz wypisów z niego,⁴⁹ ale także obarczył za-

⁴⁴ AV, Fondo Garampi, rkps 31, fasc. IV/3 k. 51r.

⁴⁵ Tamże, fasc. IV/1 k. 25r.

⁴⁶ Tamże, k. 49r—v. Korzystał z krakowskiego wydania *Monumentów* z 1655 r., zob. M. de Romanis IV/1 nr 13367.

⁴⁷ W załączniku do odpowiedzi Kowalskiego z 30 IV 1774 r. otrzymał tylko (potwierdzony przez gwardiana Jana Kantego Narońskiego i kustosa klasztoru Marcina Gerynga) odpis epitafium i wzmiankę o kilku aktach prawnych Mentovata. Autograf, AV, Nunziatura di Polonia, rkps 395, fasc. IV bf.

⁴⁸ Starannie wykonany w porządku chronologicznym *Inventario e nota dei volumi della Nunziatura di Polonia, esistenti nell'Archivio Segreto Vaticano e qui registrati secondo ordine cronologico* (doprowadzony do 1740 r.) podaje także daty pierwszego i ostatniego (chronologicznie) listu w poszczególnych tomach. Zob. AV, Fondo Garampi, rkps 250, fasc. 1 bf (2 składki in folio po 12 kart każda). Inny inwentarz rękopisów nuncjatury polskiej z Nuntiatura di Polonia i Lettere di Principi znajduje się w AV. Fondo Garampi, rkps 250, fasc. T.

⁴⁹ Cfr. *Estratti dei volumi di lettere della Nunziatura di Polonia esistenti nell'Archivio Segreto Vaticano dall'anno 1551 al 1592*, AV, Fondo Garampi, rkps 242, fasc. A; faszycuł B zawiera *Copie estratte dai Libri della Collectoria di Polonia*.

daniami wyszukiwania informacji o szczegółowych zagadnieniach, które go interesowały, jak nominacje nuncjuszów i ich uprawnienia (facultates).⁵⁰

Już w trakcie zbierania materiałów rozpoczął Garampi redagowanie fragmentów zamierzonego dzieła. Próbą takiej redakcji jest *Katalog nuncjuszów apostolskich w Polsce wyróżnionych godnością kardynalską*⁵¹ oraz bardzo prosty zestaw dat przyjazdów i odjazdów z Polski poszczególnych nuncjuszów, ujęty w porządku chronologicznym od 18 II 1568 r. (mianowanie Wincentego del Portico) do września 1738 r. (przyjazd Fabrycjusza Serbelloniego do Warszawy).⁵² Okres zbierania dokumentacji zamyka dostarczenie do Warszawy w grudniu 1775 r. pokaźnego pliku nowych informacji z Watykanu.⁵³ Po jego otrzymaniu Garampi przystąpił do redagowania całości. Wydaje się, że najpierw powstała składka papieru, zatytułowana własnoręcznie przez nuncjusza: *Notitia Legatorum, Nuntiorum aliorumque Sedis Apostolicae munere functorum in Regno Poloniae, Magno Ducatu Lituaniae aliisque Provinciis adiacentibus a Josepho Garampio, Archiepiscopo Berytensi idemque Nuntio Apostolico digesta et illustrata A.D. 1775*, zawierająca pierwsze słowa dedykacji dzieła następcom.⁵⁴ W znajdującym się w środku składki, napisanym kilka miesięcy później, szkicu tej dedykacji, pisze Garampi: „dzieło to opracowałem w ciągu kilku miesięcy, jakie mi pozostały od choroby i rekonwalescencji aż do mego wyjazdu z Polski”⁵⁵. Wiadomo jest, że po sejmie,

⁵⁰ W AV, Nunziatura di Polonia, rkps 395 (fasc. II, składka 2) znajduje się 16 kart takich wykazów, sporządzonych na podstawie brewiów z Armarium 42 i 44. Cfr. też wyżej wspomniane listy Mariniego (przypis 36).

⁵¹ *Catalogo dei Nunzi Apostolici in Polonia assunti da 200 anni in poi alla Santa Porpora*, rękopis pod tym tytułem znajdował się w zaginionym w Fondo Garampi rkpsie 115, fasc. F; został on prawdopodobnie przeniesiony do rkpsu AV, Nunziatura di Polonia, Add. 2, fasc. 1 k. 252r—v i 254r—255r, gdzie znajduje się bez tytułu.

⁵² Zob. AV, Nunziatura di Polonia, Add. 2, fasc. 1 k. 253r—v, 256r—257v, 259r—v (przestawiony porządek kart).

⁵³ Znajdują się one w kilku nie foliowanych składkach rkpsu 395 w dziele Nunziatura di Polonia (fasc. II i IV) i noszą wspólny tytuł *Nuova appendice di notizie per i nunzi apostolici. Dicembre 1775*.

⁵⁴ Zaczyna Garampi własnoręcznie: „Successoribus suis in Apostolicae Sedis munere apud Reges et Regnum Poloniae J[oseph] G[arampi] A[rchiepiscopus] B[erytensis] S[alutem] P[lurimam] D[icit]”. W środku są włożone 4 kartki szkicu dedykacji zapisane ręką sekretarza Garampiego. AV, Fondo Garampi, rkps 192 bf.

⁵⁵ „Opus hoc elaboravi paucis mensibus, qui mihi a morbo et valetudine usque ad meum ex Polonia discessum superfuerunt”.

zakończonym 12 IV 1775 r., nuncjusz poważnie zachorował i leżał w łóżku do połowy maja, a od 3 czerwca przebywał na rekonwalescencji w Dawidach pod Warszawą, gdzie dyktował „wiadomości historyczne odnośnie Polski”, tzn. *Index*.⁵⁶ Redagowanie *Notitiae* czyli późniejszej *Synopsy* mógł rozpocząć dopiero w grudniu 1775 r., gdyż w jej pierwszym tekście znajdują się już informacje, jakie otrzymał w tym miesiącu z Watykanu.⁵⁷ Należy więc przyjąć, że pierwsza redakcja powstała zimą na przełomie 1775/76 roku.

Składa się ona z dwu plik nieoprawionych składek w formie szesnastki. Pierwszy, odkryty niegdyś przez Abrahama, jest zatytułowany *Elenco de'Nunzi Apostolici in Polonia dal 1046 al 1700*.⁵⁸ Składa się on z 4 fascykułów (czwarty jest podzielony na 3 podzespoły, osobno foliowane) luźnych składek (razem 447 kart), zawierających opisy działalności poszczególnych nuncjuszków w porządku chronologicznym. Do każdego szkicu podstawowego, pisanego jedną i tą samą ręką, dołączone są liczne kartki z uzupełnieniami, pisanymi różnymi rękami. Fascykuł pierwszy zawiera materiały do dziejów legatów papieskich w Polsce od X do XIII wieku, drugi do legatów i kolektorów świętopietrza w wieku XIV, trzeci do tychże samych w wieku XV, zaś czwarty podaje informacje o 48 nuncjuszach i legatach wieku XVI. Brakujące w tym zestawie materiały do historii nuncjuszków XVII wieku znajdują się, razem z materiałami do nuncjuszków wieku XVIII, w innym, znacznie mniejszym i nie foliowanym rękopisie *Fondo Garampi* nr 245,⁵⁹ przeniesione tam prawdopodobnie z myślą podziału całości na dwa mniej więcej równe tomy, zgodnie z anonsem wyrażonym w *Indeksie*. Ilość i jakość dokumentacji w tym drugim zestawie jest bardzo zróżnicowana. O ile bowiem materiały do nuncjuszków XVII w. nie różnią się zasadniczo w tej mierze od materiałów do historii nuncjuszków wcześniejszych, o tyle to, co następuje po karcie zatytułowanej ręką Garampiego *Nuntii Apostolici saec. XVIII*,⁶⁰ jest wyraźnie uboższe i ubożeje w miarę

⁵⁶ „Nella mia convalescenza dettai... notizie istoriche relative alla Polonia”. *Diarii di Polonia del 1775 e 1776*, s. 215 (autograf w AV, Fondo Garampi, rkps 191).

⁵⁷ Por. np. redakcje tekstów o Z. Ferrerim w AV, Fondo Garampi, rkps 31, fasc. IV/1 k. 22r–25v z AV, Nunziatura di Polonia, rkps 395, fasc. IV bf.

⁵⁸ AV, Fondo Garampi, rkps 31.

⁵⁹ Fasc. B (razem z materiałami do historii nuncjatury przy cesarzu).

⁶⁰ Kartę tego rkpsu są nie foliowane.

zbliżania się do końca. Ustają próby redakcji tekstu, jak to ma miejsce jeszcze w biogramie ostatniego nuncjusza XVII w. Fabrycjusza Paolucciego, notatki ograniczają się zasadniczo do opisów ksiąg pozostawionych przez tych nuncjuszów w archiwum nuncjatury, potwierdzając informację podaną w *Indeksie*, że materiałów archiwalnych nuncjatury nie zdążył Garampi przed wyjazdem z Polski dokładnie przeanalizować.⁶¹ Po „chudej” informacji o Durinim, kończy ten zestaw pusta kartka z nagłówkiem własnoręcznie napisanym przez Garampiego: „Garampi”.

Po nominacji na nuncjusza w Wiedniu, 16 III 1776 r., a może nawet wcześniej, uświadomił sobie Garampi, że opracować dzieje nuncjuszów XVIII w. nie będzie w stanie. Wówczas prawdopodobnie zdecydował się zakończyć swe dzieło na roku 1700 i rozpoczął dyktować je kaligrafowi — na pewno jeszcze przed wyjazdem z Polski (opuścił Warszawę 6 V 1776 r.).⁶² Czystopis jego znajduje się dzisiaj w rękopisie *Fondo Garampi* nr 23. Tom, liczący 135 numerowanych składek in folio (440 stron, plus wkładki nie paginowane), nosi własną ręką Garampiego wpisany później tytuł *Primo sbozzo dei Nunzi in Polonia dal 1068 al 1700*. Został on wpisany później, kiedy okazało się, że także i ta redakcja wymaga wielu poprawek i uzupełnień. Brakuje w rękopisie wstępu. Natomiast na pierwszej składcie jest wykreślony nagłówek „966. Aegidius, episcopus Tusculanus, Legatus Apostolicus”,⁶³ a w jego miejsce jest wpisane „Prolegomena. De initiis Christianae religionis in Polonia”, po czym następuje dłuższy wywód o początkach chrześcijaństwa w Polsce, oparty głównie na Długoszu. Dalej idą biogramy poszczególnych posłów papieskich z datami ich posługi w Polsce, umieszczonymi w nagłówkach — od legata Rafała z 1068 r. do Fabrycjusza Paolucciego, nuncjusza nadzwyczajnego w roku 1698. Biogramy nuncjuszów (pomijam analizę biogramów legatów i kolektorów średniowiecznych) — w początkowych nuncjaturach XVI w. ujęte jako zestaw nie zawsze spójnych informacji, jakie Garampiemu udało się zebrać — posiadają w późniejszych (od poł. XVI w.) dosyć przej-

⁶¹ Cfr. niżej, przypis 17.

⁶² Zob. J. P. H. D e n g e l, *Nuntius Josef Garampi in Preussisch Schlesien und in Sachsen im Jahre 1776. Bericht über seine Reise von Warschau über Breslau nach Dresden*, „Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken”, t. 5 (1903), s. 233.

⁶³ Jego biogram znajduje się w pierwszej redakcji (zob. AV, Fondo Garampi, rkps 31, fasc. I k. 2r).

rzysty układ. Zaczynają się od informacji o pochodzeniu nuncjusza i o funkcjach spełnianych przez niego przed nominacją na nuncjaturę polską. Następuje dokładna data breve nominacyjnego, wiarygodna, ponieważ potwierdzona odnośnikiem do rejestru brewiów w Archiwum Watykańskim. Dalszą część biogramu zajmuje opis działalności nuncjusza w czasie spełniania jego misji w Polsce, z akcentem położonym na obronie praw i przywilejów Kościoła. Aspekt ten jest szczególnie rozbudowany od nuncjatury Andrzeja Caligarięgo (1578—1581), od której Garampi miał do dyspozycji w archiwum nuncjatury akta trybunału i akta gratiosa nuncjuszków. Czasami wprost przytacza w biogramach całe dokumety z tych akt, dotyczące sporów jurysdykcyjnych, jak np. protestację Hieronima de Buoi z 21 X 1586 r. w związku z pewnymi sformułowaniami w nowej edycji *Konstytucji Synodalnych* Karnkowskiego.⁶⁴ Odpisy te są bardzo cenne z powodu zaginięcia znacznej części ksiąg, w których się znajdowały.

Dużo miejsca poświęca Garampi w biogramach sprawom protokołu dyplomatycznego i organizacji pracy nuncjatury oraz informacjom o miejscu rezydowania nuncjuszków. Nic dziwnego, że biogram Galeazzo Marescottiego, który tym zagadnieniom poświęcił całe dzieło (*Vademecum*), jest szczególnie rozbudowany.⁶⁵ Od nuncjatury Wincentego Lauro (1574—1578) pojawiają się także regularnie (lecz z wyjątkami) informacje o auditorach, kanclerzach i notariuszach nuncjuszków oraz o sporządzonych przez nich rejestrach akt trybunału i rozdawnictwa łask. Niedobór informacji o charakterze politycznym i o informatyce nuncjuszków, spowodowany niemożliwością osobistego wglądu w ich depesze do sekretariatu stanu, jest usprawiedliwiony ogólną koncepcją dzieła, które miało służyć przede wszystkim następcom Garampiego na urzędzie w rozwiązywaniu aktualnych problemów organizacyjnych, jurysdykcyjnych i protokolarnych.⁶⁶ Dlatego, pomimo że podaje on na ogół pod koniec poszczególnych biogramów także informację o tym, gdzie te depesze się znajdują i jaki okres zasoby obejmują,⁶⁷ to jednak ważniejsze dla autora były chyba — umieszczone na końcu biogramów — odsyłacze do tych haseł *Indeksu*, w któ-

⁶⁴ *Primo sbozzo*, k. 81ar—br.

⁶⁵ Tamże, k. 113ar—117av.

⁶⁶ Zob. dedykację (przypis 70).

⁶⁷ Służył mu do tego w/w wykaz tomów działu AV, Nunziatura di Polonia (cfr. wyżej, przypis 48).

rych dany nuncjusz jest wymieniany.⁶⁸ W ten sposób obydwaj dzieła Garampiego miały się wzajemnie uzupełniać.

Jeśli chodzi o metodę, stosuje Garampi awangardowy na swoje czasy system cytowania źródeł. Każde twierdzenie jest poparte w tekście odsyłaczem do dokumentu archiwalnego lub książki, z których zostało zaczerpnięte. Dzięki temu można ocenić wiarygodność podanej informacji i wykorzystać ją w kwerendach współczesnych. Umieszczenie takich odsyłaczy usprawiedliwia do pewnego stopnia błędy, znajdujące się zwłaszcza w biogramach nuncjuszków pierwszej połowy XVI w., które był Garampi zmuszony opierać w dużej mierze na pracach drukowanych, nie grzeszących wtedy dokładnością. Porównanie szkiców redakcji wcześniejszej z czystopisem wskazuje, że biogramy są przepisane z tamtej redakcji do *Primo sbozzo* bez zmian.

Zachowany a parte szkic dedykacji dzieła następcom został przez Garampiego podyktowany dopiero po powstaniu czystopisu.⁶⁹ Zaczyna go od podkreślenia, że „nic bardziej nie pociąga i wyostrza naszej ciekawości, jak poznawanie imion i dziejów tych osób, które przedtem wypełniały takie same, jak my dzisiaj, obowiązki. Ale to w tego rodzaju poznaniu jest zdrowe i pożyteczne, że wzniosłe dzieła i sławne czyny przodków nie tylko rozpalają nasze umysły. Są one jak pomnik zbudowany z przykładów. Gdy na niego patrzymy, uświadamiamy sobie z całą pewnością, co powinniśmy naśladować”. Dlatego, pomimo licznych zajęć, zaczął sam dla siebie zbierać informacje o poprzednikach, a teraz „quod sine fictione didici, sine invidia communico”. Nie żąda podziękowań. „To bowiem miałem jedynie na celu, by pomóc moim następcom, by świeciła im jakgdyby pochodnia, gdy będą załatwiali sprawy Stolicy Apostolskiej... dla większej chwały Boga, pokoju Świętej Stolicy Apostolskiej i Kościoła oraz pożytku tego sławnego Narodu”⁷⁰.

W zakończeniu dedykacji pisze Garampi, że zostawia następcom swe dzieło niedokończone i prosi, „by je nie tylko ulepszyli, ale także — przez nowe zabiegi i studia — powiększyli

⁶⁸ Np. zakończenie biogramu Hannibala z Capui: „Epistolae et acta eius extant in Archivo Vaticano, Lib. 23, 25, 26 usque ad 35 Nuntiaturae Poloniae. Nonnulla eius gesta indicamus in Indice nostro v. Cistercienses, Livonia, Luceoria, Varsavia” etc. *Primo sbozzo*, k. 84ar.

⁶⁹ Zob. wyżej, przypis 55.

⁷⁰ AV, Fondo Garampi, rkps 192 bf.

i udoskonalili”⁷¹. Fakt, że nuncjusz przed wyjazdem z Polski miał zamiar przekazać swemu następcy Andrzejowi Archettiemu (1776—1784) tylko wyżej wymieniony czystopis, nie posiadający wówczas jeszcze karty tytułowej, jest poświadczony przez inwentarz tej części archiwum nuncjatury, która obejmowała papiery pozostawione przez Viscontiego (1760—1767) i Garampiego. W inwentarzu tym, przekazanym Archettiemu wraz z urzędem, pozycję nr 1 stanowi *Vademecum* Marescottiego, nr 2 jeden tom dzieła nazwanego już *Synopsis seu historia Apocrisiariorum Apostolicorum in Polonia*, zaś numery 3—4 dwa tomy *Indeksu*. Pod tym wykazem znajduje się nota, mówiąca o dalszych losach obydwu dzieł Garampiego: „Synopsis i Indeks, ponieważ przed wyjazdem mons. Garampiego nie można ich było (do końca) przepisać na czysto, zostaną wkrótce przesłane z Wiednia”⁷². Pojechały więc z nuncjuszem. *Index* powrócił do Warszawy w 1778 r. skopiowany w 4 tomach, *Synopsa* najprawdopodobniej nigdy.

W Wiedniu uświadomił sobie Garampi całą jej niedoskonałość i zaczął uzupełniać brakujące w niej informacje. Świadczą o tym bardzo liczne — zwłaszcza w biogramach pierwszych nuncjuszków XVI w. — własnoręczne poprawki autora, duża ilość nowych fiszek oraz trochę listów z nowymi informacjami, powkładanych pomiędzy karty czystopisu lub przechowywanych osobno. Zwłaszcza te listy, pisane do każdego, kto mógłby podać nowe wiadomości, dają obraz solidności badawczego wysiłku Garampiego. Marini jeszcze w 1780 r. zapewniał go, „że od kiedy powrócił do archiwum, nie robił nic poza przeglądaniem tomów depesz Commendoniego z legacji polskiej [w 1572 r.] by znaleźć te wiadomości”, jakich nuncjusz od niego żądał, a po przesłaniu do Wiednia opisu tego poselstwa,⁷³ musiał pro-

⁷¹ Tamże, bf.

⁷² Cfr. *Elenco di Protocolli ne' quali sono state riunite, disposte e legate da Mons. Garampi le Carte, Memorie e Lettere lasciate tanto da lui, quanto dall'Eminentissimo Visconti nella Segreteria della Nunziatura di Polonia* (AV, Fondo Garampi, rkps 12, fasc. C, bf). Należy zwrócić uwagę, że obecnie watykański zespół *Archivum Nuntiaturae Varsaviensis*, uporządkowany wówczas przez Garampiego, zaczyna się również od dzieła Marescottiego, a po nim bezpośrednio następują, jako rkpsy 2—5, cztery tomy *Indeksu*; rkps nr 6 zawiera przepisy ceremoniału i wykazy prerogatyw nuncjuszków. Zob. V. Meysztowicz, *De Archivum Nuntiaturae Varsaviensis, quod nunc in Archivo Secreto Vaticano servatur*, Vaticani 1944, s. 45.

⁷³ List autograficzny z 30 V 1780 r. w AV, Fondo Garampi, rkps 192, bf.

wadzić w zespole *Nunziatura di Polonia* takie same kwerendy do nuncjatur Hieronima de Buoi, Franciszka Simonetty, Jana Lancellottiego i Antoniego Santacroce.⁷⁴

Szukano nowych źródeł z polecenia Garampiego nie tylko w Archiwum Watykańskim. W papierach po nuncjuszu znajduje się m.in., przesłany przez nieznanego informatora, szczegółowy opis 6 tomów korespondencji nuncjusza Anioła Ranuzziego (1671—1673), znajdujące się wtedy w zaginionej dziś bibliotece Ranuzzich w Bolonii.⁷⁵ Dużo nowych informacji o nuncjuszach Zachariaszu Ferrerim, Janie Tedaldim, Mikołaju Fabri, Hieronimie Rorario i zwłaszcza Hieronimie Martinengo przesłał Garampiemu 17 V 1777 r. niejaki Jan V. z Brescii.⁷⁶ Tajemnicze do dzisiaj życie Juliusza Ruggieriego usiłował pomóc rozjaśnić niejaki Trombelli.⁷⁷ „W książce Amidena nie ma mowy o innych nuncjuszach w Polsce, oprócz Hipolita Aldobrandiniego i Kosmy Torresa” — odpisywał inny anonimowy informator, podając odpisane z tej książki dane o tych nuncjuszach.⁷⁸ Docieklivość badawczą posunął Garampi tak daleko, że dowiedziawszy się, iż nuncjusz Albert Bolognetti zmarł w drodze z Polski w 1585 r. na granicy Włoch w Tarvisio, żądał od wikariusza diecezji Gorizia nawet informacji o jego grobie.⁷⁹ Indagowany był także rektor-reformator Akademii Krakowskiej, Hugo Kołłątaj, który w odpowiedzi przesłał 6 VIII 1778 r. obszerny wykaz dokumentów znajdujących się w Bibliotece Jagiellońskiej, mogących służyć zarówno do *Indeksu*, jak i *Synopsy*.⁸⁰

Z korespondencji wynika, że cały ten intensywny wysiłek skompletowania *Synopsy* przypadł głównie na lata 1777—1780, kiedy w Wiedniu rodził się także czystopis *Indeksu*. Po jego wykonaniu Garampi zrezygnował prawdopodobnie z wykoń-

⁷⁴ List z 5 VII 1780. Tamże, bf.

⁷⁵ Znajduje się, jako wolne foglio, w AV, Fondo Garampi, rkps 192, bf.

⁷⁶ Zob. jego odpowiedź w AV, Fondo Garampi, rkps 192, bf.

⁷⁷ Zob. jego list z 21 V 1777 r. włożony przez Garampiego do składki z biogramem Ruggieriego w *Primo sbozzo*, po k. 86a.

⁷⁸ List autograficzny bez podpisu, datowany 29 IV 1777 r., znajduje się w *Primo sbozzo*, po k. 84a. Chodzi tu prawdopodobnie o niewydaną książkę Teodora Ameydena (Amydenus) *Elogia Summorum Pontificum et Cardinalium*.

⁷⁹ Zob. odpowiedź z 9 VI 1777. Autograf w *Primo sbozzo*, po k. 78a.

⁸⁰ Autobiograficzna odpowiedź Kołłątaja, wraz z załączonym wykazem dokumentów, znajduje się w AV, Fondo Garampi, rkps 192, bf.

czenia dzieła o nuncjuszach polskich.⁸¹ Nie zachował się bowiem najmniejszy ślad scalania wyżej wymienionych informacji z tekstem *Primo sbozzo*, który przeto należy uznać za ostatnią, choć niekompletną, redakcją tajemniczej *Synopsy*. Jej szczegółowa analiza przekonuje, że po uzupełnieniu, przepisaniu i udostępnieniu publiczności otrzymalibyśmy dzieło, jak na tamte czasy, wybitne i tak nowocześnie udokumentowane, że dopiero w naszych czasach można by pokusić się o napisanie lepszego. Rozumiał to doskonale Kołłątaj, kiedy przesyłając Garampiemu wyżej wymienione informacje, pisał: „mam zaszczyt dziękować w imieniu mego Narodu, dla którego chwały Wasza Ekscelencja zechciał podjąć się tej trudnej pracy. Przyńsiesie ona W. Ekscelencji nieśmiertelne imię i uznanie, które nigdy nie wygaśnie we wrażliwych sercach moich Rodaków”⁸².

Joseph Garampi and the beginnings of studies on the nunciature of Poland

Summary

The first scholar who began to study the history of the Polish nunciature was Joseph Garampi, papal nuncio in Poland 1772—1776. During his sojourn in our country, he not only put in order and described the archives of the nunciature in Warsaw, but, based mostly on its content, he also composed two very important writings, which he dedicated to his successors in order to facilitate their work, especially in the matters of diplomatic protocol and jurisdictional controversies. Both of these writings are conserved in manuscripts. The first is *Index rerum praecipue ecclesiasticarum Regni Poloniae* a historical encyclopedia of Polish institutions, seen from the Roman-Catholic and papal point of view. This is conserved in two big codices in the Vatican Archives (Indice 190, 191). The second work is *Synopsis legatorum et nuntiorum apostolicorum in Polonia*. This writing was considered lost up to the present day. Wojtyška discovered in the Vatican its last redaction (Fondo Garampi, ms 23) and a number of

⁸¹ W tym czasie zaczął zbierać także materiały do *Serie dei Legati e Nuntii Apostolici nel Regno e Stati ereditari Austriaci*. Jednak zebrana dokumentacja oraz próba redakcji (od św. Bonifacego do ok. 900 r.) są tak w stosunku do polskich niepełne (cfr. AV, Fondo Garampi, rkps 245, fasc. C—J), że należy wnosić, iż autor szybko z tej pracy zrezygnował.

⁸² AV, Fondo Garampi, rkps 192, bf.

notes and letters, which served in its composition. Based on these, he describes the work, containing a very rich amount of information on the history of the Polish nunciature from its beginnings to 1700. Reconstructing the stages of its becoming from the sources and the method used by Garampi, the author underlines his quite modern approach to the sources, completeness of research and methodical perfection in justifying written assertions. All these render both of Garampi's unknown works scientifically valid until today.

H. D. Wojtyska.